

Divan'ı Bağlamında Fuzûlî'de Sevgili Kavramının Beşerî ve İlahî Boyutları İle Sevgiliden Şikâyet

The Concept of Beloved in the Aspect of Human and Religious Love in the Context of Divan Poetry in Fuzuli and Complianint From the Love

Mustafa ÖZTÜRK*

Öz

Divan şiirinde mecazî ve ilahî aşklara ait ayrı birer terminoloji bulunmadığından, hangisinde hangi aşkın ele alındığı kesin yargılarla birbirinden ayırt edilememektedir. Bu yüzden aşkın işlendiği manzumeler her iki anlamda da yorumlanmaya açıktır. Bu çalışmada buna benzer bir konu üzerinde durulmuş ve Fuzûlî Divanı esas alınarak sevgili ve sevgiliden yapılan şikâyetlerin beşerî ve İlahî niteliklerden hangisini taşıdığı irdelenmiştir.

Fuzûlî Divanı'ndaki manzumeler incelendiğinde şairin, sevgili başta olmak üzere aşk, gönül, rakip, zahit, ıstırap, masiva, dünya, saki, şarap ve halktan, yani akla gelebilecek her varlıktan şikâyet edildiği görülür. Fuzûlî'nin başta sevgili olmak üzere birçok konudan şikâyet etmesinin temel nedenlerinden birisi şiirinin tesirini artırma kaygısıyla ilişkilidir. Öte yandan Fuzûlî ve bu gelenekteki şairlerin şiirlerinde bir zahirî bir de batınî âlemin var olduğunu, zahirde şikâyet ve yakınma anlamı taşıyan birçok beytin tasavvufî manası düşünüldüğünde, aslında şikâyet gibi bir durumun söz konusu olmadığı görülür.

Anahtar Kelimeler: Fuzûlî, sevgili, şikâyet, tasavvuf, mecaz.

Abstract

Since there is no separate terminology of metaphorical and divine love in Divan poetry, which love is handled in which one can not be distinguished from each other by certain judgments. Therefore, the poems in which love is expressed are open to interpretation in both sense. In this study, the similar subject is focused on and based on Fuzuli Divan, it is emphasized that the beloved and the complaints from beloved carries which of the qualifications, humanity or divine.

Considering the poems in the Fuzuli Divan, it is seen that the poet complains of especially beloved, love, heart, rival, prayerful, suffering, masiva, world, saki, wine and people, that is, every entity that can come to mind. One of the main reasons for Fuzuli's complaining about many subjects, especially his beloved, is that he wanted to increase the influence of poetry. On the other hand, it is seen that there is an inner and external world in Fuzuli's poems and the poems of the poets of this tradition, in fact there is no complaints in many couplets when they are considered in İslamic mysticism.

Key Words: Fuzuli, the beloved, complaint, İslamic mysticism, trope.

* Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. mustafaozturk@artuklu.edu.tr

GİRİŞ

XVI. yüzyıl Divan şairi Fuzûlî, sanatçılık kudreti bakımından sadece yaşadığı dönemin değil, bütün Divan şiirinin ilk akla gelen simalarından birisidir. “Fuzûlî, edebiyatımızda halk tarafından en çok benimsenen şairlerden biri olmuş, geniş kitlelerce okunup beğenilmiştir. Edebiyatımızda Fuzûlî etkisi daha yaşadığı dönemde çağdaşı Bağdatlı Ruhî’den başlayarak görülmeye başlamıştır. Zâtî, Hayâlî Bey ve Taşlıcalı Yahyâ ve şu an adını anmadığımız birçok önemli şair ondan etkilenmiş ve şiirlerine nazireler yazmıştır (Özdemir, 2012).”

Osmanlı Devleti, Fuzûlî’nin yaşadığı asırda güçlü hükümdarlar sayesinde dünyanın üç kıtasına hükmederek büyük bir cihan devleti hâline gelmiştir. Devletin sınırları Fatih, Yavuz ve Kanunî gibi hükümdarlar ile Sokullu gibi sadrazamların idaresinde dünyanın dört bir yanında en uç noktalara kadar ilerlemiştir. Üstünlüğü bütün devletlerce kabul gören Osmanlı Devleti, askerî açıdan da dünyanın en güçlü ordu ve donanmasını kurmuştur. Halkın refah düzeyinin yüksek olduğu bu dönemde, sanayide ve ticaretle de büyük atılımlar yapılmış, bilim ve sanatta hatırı sayılır gelişmeler kaydedilmiştir.

Fuzûlî’nin yaşadığı XVI. yüzyıl, tarihî ve siyasî açıdan olduğu kadar, edebî açıdan da parlak bir dönemdir. Daha önceki asırlarda birçok şair tarafından temeli sağlamaştırılan Divan edebiyatı, bu dönemde saray, konak ve medrese gibi çeşitli edebî muhitlerin çevresinde toplanan şairler tarafından işlenerek daha üstün bir seviyeye yükseltilmiştir. Bu yüzyılın şairleri artık İran şairlerini değil, Bâkî ve Fuzûlî gibi Türk şairlerini model almaya başlamışlardır. Oluşturulan edebî dil, en ince duygu ve hayalleri karşılayabilecek inceliğe ve karaktere ulaşmış, aruz ölçüsü Türkçeye daha kolay uyarlanabilir hâle getirilmiştir. Şiirin dışında tarihçilik ve tezkirecilik sahalarında da ilerlemeler sağlanmış, önemli eserler verilmiştir. Bu yüzyılda Fuzûlî, Bâkî, Rûhî, Nev’î, Hayretî, Usûlî, Figânî gibi birçok önemli şair yetişmiştir (Bkz: İsen vd., 2009: 88-112).

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda siyasî, edebî ve ekonomik bakımdan bu derece parlak ve başarılı bir dönem geçirmesine rağmen, gözden uzak bir coğrafyada sıkıntılar içinde bir ömür süren Fuzûlî’nin, çağdaşı olan diğer sanatkarlarla karşılaştırıldığında, hemen hemen hiçbir iktidar nimetinden faydalanmadığı, fakr u zaruret içinde yaşadığı görülür. Yaşadığı bu sıkıntıların izlerini, ortaya koyduğu eserlerinde belirgin bir şekilde görmek mümkündür.

Fuzûlî’nin şahsiyetinin ve dolayısıyla da sanatının şekillenmesi üzerinde etkin olan en önemli faktörlerden birisinin yaşadığı coğrafyanın barındırdığı zor şartlar olduğunun altını çizmek gerekir. Fuzûlî’nin yaşamış olduğu Irak toprakları, Kerbelâ şehitlerinin kanının döküldüğü bir coğrafyadır. Bu topraklarda yaşayan insanlar, bu hazin olayı içselleştirmiş, derin acıların çağrışımı olarak nesilden nesile aktarmış, bu olaydan acı ve hüznü duymayı adeta bir gelenek hâline getirmiştir. Bu toprakların ve kültürün bir evladı olan Fuzûlî’nin de herkes gibi, bu hadiseden etkilenmemiş olması mümkün değildir. “Bağdat ve çevresi, İslâm çağındaki kuruluşundan Fuzûlî’ye kadar olan sekiz asırlık tarihi içinde, insanlık âlemine, gittikçe artan bir şiddetle, sosyal

romantizmin her bakımdan gerçekleştiği, aydın fakat mustarip bir muhit çehresi ve buna benzer bir kader çizgisi göstermiştir (Banarlı, 1987: 527).”

“Fuzûlî, şehit kanlarıyla yoğrulmuş bir ülkede yetişmiş, hamisiz, sıkıntı içinde yaşamıştır (Mazıoğlu, 1986: 21).” Şair, ömrü boyunca kendisindeki kabiliyetleri keşfedecek, maddî ve manevî anlamda sahip çıkacak, kendisini koruyacak bir hâmi bulamamanın ıstırabını çekmiştir. Değerini takdir edip elinden tutacak birilerini bulmak için Anadolu'ya gitmeyi çok arzu etmişse de, bu da mümkün olmamıştır.

Bir sanatkârın yaşadığı çevrenin ve olayların onun edebî kişiliğini şekillendirmedeki rolü yadsınamaz. “Ferdiyetiyle kendini ve şahsiyetiyle cemiyeti temsil eden insan, her şeyden önce tarihî, içtimaî, iktisadî vs. zaruretlerin kompleks bir ürünüdür. İrkî, ailevî daha geniş tabirle biyolojik hususiyetleri fizikî ve içtimaî muhit içinde türlü istikâmetler alabilir. Maddî ve manevî manalarıyla içinde bulunduğu tabii ve mistik iklimlerin, çocukluğundan başlayarak ruhunda bıraktığı izler gittikçe derinleşir ve âdeta varlığının nescine bir daha bozulmamak üzere işlenen çiçekler gibi dokunur (Karahan, 1998: 276).” Coğrafyanın yüklediği acı dolu bellek ve gelenek, yoksulluk, hâmisizlik ve kıymetinin yeterince bilinmeyişi gibi etkenlerin yanında şahsî özellikleri Fuzûlî'ye ve onun sanatına belli bir karakter kazandırmış, ortaya koyduğu eserlerin böyle bir ruh hâliyle biçimlenmesine etki etmiştir. Şairin özellikle Türkçe *Divan*'ında yer alan manzumelerinde “şikâyetçilik” gibi bir fenomenin çok fazla ön planda görünmesinin sebebinin bu ruh hâliinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Fuzûlî'nin edebî şahsiyetinin önemli bir unsuru olarak değerlendirilen şikâyetçilik vasfının belirginleşmesi üzerinde yukarıda belirtilen unsurların dışında, onun dâhil olduğu Divan şiir geleneğinin rolünü de belirtmek gerekir. Fuzûlî'deki söz konusu şikâyet olgusunun daima gerçek mahiyetli bir şikâyet olduğunu iddia etmek gerçeklikle bağdaşmayacaktır. “Bir divan şairi olan Fuzûlî, eserlerini bu edebiyatın estetik anlayışı içinde yazmıştır. Eserlerine akseden sosyal hayat ve manevî değerlere ait motifler, çoğu zaman teşbih, mecaz ve diğer edebî sanatlarla ifade edilmiş, bazen de doğrudan doğruya dile getirilmiştir (Güngör, 1997: 57).” İlerleyen bölümlerde de görüleceği gibi Fuzûlî, çeşitli söz ve sanat oyunlarının etkisiyle belli bir durumdan şikâyet eder gibi görünür; fakat görünenin altındaki temel anlama bakıldığında burada şikâyet gibi bir düşüncenin var olmadığı, şikâyet gibi görünen durumun, şairin sanat yapma veya söz oyunlarındaki ustalığından kaynaklandığı görülür.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Fuzûlî'nin *Türkçe Divan*'ında sevgili kavramı ile bunun İlahî ve beşerî niteliği üzerinde durulduktan sonra, şairin “sevgili” kavramı çerçevesinde dile getirdiği şikâyetlerin zahirî mi yoksa gerçek mahiyetli şikâyetler mi olduğu konusu örnekler üzerinden incelenecektir.

1. FUZÛLÎ'DEKİ SEVGİLİ KAVRAMININ BEŞERÎ VE İLAHÎ BOYUTLARI

Fuzûlî'deki sevgili kavramı üzerindeki değerlendirmelere geçmeden önce Divan şiirinin geleneksel algısına göre sevgili kavramının ne şekilde tasavvur edildiğine ve hangi hususiyetlere göre ele alındığına bakmak gerekir:

“Divan şiirinin en önemli kişisi olması hasebiyle en çok sözü edilen, sevgilidir. Sevgili, divan şiirinde ince, ayrıntılı, sanatkârâne ve soyut bir şekilde tasvir edilir. Sevgili için çizilen ortak bir fiziki portre vardır. Sevgilinin bu bilinen fiziksel durumunun dışındaki davranışları da bellidir. Sevgili, hercai-meşreptir, hem rakibe hem aşığa yönelir. Cevr ve sitem onun sanatıdır. Vefasızdır, sevgisine güvenilmez. Rakiple buluşur, âşıktan sevgisini saklar. Âşık kul, sevgili sultandır. Sevgilinin özellikleri arasında acı ve ıstırap verici olması önde gelir, cana kast eder. Aşığa yar olmaz, taş yüreklidir. Sözünde durmaz, aşığın ağlayıp inlemesi, acıdan, üzüntüden ölecek duruma gelmesi onu etkilemez. Sevgili aşığa sebepsiz yere eziyet eder. Nazlıdır, aşuftedir, fettandır hatta hafif meşreptir. Bu özellikler divan şiir geleneğinde sevgiliyi sevgili yapan özellikler olduğu için ayıplanacak özellikler değildir. Bütün bu olumsuz özelliklerine rağmen aşığa düşen görev sevgiliden şikâyetçi olmamak ve onun eziyetlerine sabırla tahammül göstermektir. Âşık için sevgilinin kendisine eziyet etmekten vazgeçmesi dahi sevgilinin ilgisinin gittiğinin işareti durumundadır (Pala, 1995: 479).” Divan şiiri geleneğinde üstün bir derinlik ve zenginlikte ele alınan sevgili, hayatın türlü cefaları ve mihnetleri karşısında aşkına sığınılacak yegâne varlık olarak ele alınır. Bilhassa Fuzûlî’de sevgili, işlenen temlerin en başında gelir ve aşkla beraber onun şiirinin mihverini oluşturur. Gelenekteki birçok şair gibi Fuzûlî de kimi zaman sevgilinin aşkına sarılarak necat bulmuş, kimi zaman onun vasıflarını övmekten büyük haz almış, kimi zaman da sevgiliden şikâyet ederek sevgiliyi şiirinin temel unsuru hâline getirmiştir. Bu kavramın Divan şiirinde ve Fuzûlî’de derinlik kazanması sevgili kavramının tasavvufî yönüyle de ilintilidir, çünkü sevgili Allâh’tır.

Divan edebiyatındaki gazel nazım biçiminin “kadınlarla aşk üzerine sohbet etmek” anlamı dikkate alındığında, klasik şark edebiyatlarında sevgili kavramının nasıl bir işlerlik kazandığı daha iyi anlaşılır. Bu kavramın ne derece işlerlik kazanmış olduğunu ortaya koyması bakımından âşıkane/lirik gazeller önemli bir örnektir: “Âşıktan doğan mutluluğu sıkıntıyı, âşığın sevgiliye şikâyetini, sevgiliye karşı yakarışları içli ve duygulu olarak anlatan gazellere âşıkane/lirik gazel denir. Dîvân Edebiyatında tek temsilcisi Fuzûlî’dir. Hasan Çelebi, *Tezkire*’sinde bu tip gazeller için ‘sûz u güdâz vadisinde’ yazılmıştır, demiştir. Kıldı zülfün tek perîşân hâlimi hâlin senin / Bir gün ey bi-derd sormazsın nedir hâlin senin (Fuzûlî) (Mermer, Keskin, 2005: 13).”

Divan şiirindeki pek çok mefhum ve mazmun gibi sevgili mazmununun da tasavvufa göre izah edilip edilemeyeceği konusu bu alanla uğraşanlar arasında öteden beri önemli bir tartışma konusudur. Abdülbaki Gölpınarlı gibi bazı edebiyat araştırmacıları, bütün şiirlerin tasavvuf zaviyesinden ele alınmasına karşı çıkmışlardır. Özellikle Gölpınarlı, *Divan Edebiyatı Beyanındadır* ve *Fuzûlî Divanı* adlı eserinin “Fuzûlî’de Aşk” adlı inceleme bölümünde bütün şiirlerin tasavvufî açıdan ele alınamayacağı anlayışına Nedim’in *Hammamiye*’si örneği üzerinden temas eder: “... Ve biz, Nedim’in Hammamiyyesini tasavvuf remzi sanan münekkit kadar, cahilane demeyelim, safdilane bir iddia ile bu şiirde tasavvuf arayamayız, sabunun, nefsi temizleyen mücadele remzi, hamamın, vahdet neşesiyle müşahede yeri olduğunu söyleyemeyiz (Gölpınarlı,1985: 67).”

Gölpınarlı gibi araştırmacılara göre, dinî veya tasavvufî hassasiyetleri yeterli bulunmayan şairlerin manzumelerinin veya maksat ve istikametini alenen din dışı olarak ilan eden bir şairin tasavvufî alakalandırılması doğru değildir. Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki, her şiiri tasavvufî prensiplerle şerh etmeye kalkışmak mümkün değildir. Diğer bir yandan, şerhlerde tasavvufî bütünü kaçınmak doğru değildir; çünkü Divan şiirinin hüküm sürdüğü bütün asırların edebî ve kültürel birikiminin arka planında din ve tasavvufun çok bariz ve yönlendirici bir etkisi söz konusudur. Bundan dolayı, şairin niyeti, maksadı veya hassasiyetleri ne olursa olsun, bu edebiyata olan yaklaşımımızda tasavvufî atmosfer ve bununla ilgili ritüelleri göz önünde bulundurmamak durumundayız.

Mecazî ve ilahî aşklara ve buna bağlı olarak sevgiliye ait ayrı birer terminoloji bulunmadığından, *hangisinde hangi aşk işlenmiştir?* sorusu net olarak cevap bulamamaktadır. Bu yüzden, aşkın işlendiği beyitler her iki anlamda da yorumlanmaya açıktır. Bu durum, elbette ki Fuzûlî için de geçerlidir. “Şair, gelenek karşısında söylediklerini ya ıspata ya inkara zorlanır. Bu durumda aşkı anlattığı şiirlerine bir yorum getirmesi gerekmektedir. İşte bu noktada tasavvuf ve Eflatuni düşünce sistemi devreye girer ve ifadelerine mecaz elbiseleri giydirmeye başlar. Medrese tahsilinin getirdiği kültür birikimi, dini hayatın canlı biçimde devam ediyor oluşu ve nihayet tasavvuf ekollerinin her yerde görülen şubelerinin (tekkeler) her kademedeki hayatı derinden etkiliyor oluşu, şairi de ister istemez bir takım ulvî aşk ifadelerine yönlendirir. Artık aşkın kimliği kaybedilir ve beyitlere isteyen istediği yorumu getirir (Pala, 1999: 295).”

Divan şiir geleneğinde tasavvufî ve beşerî ıstılahların aynı olmalarının getirdiği sonuçlardan birisinin belli bir kavramın her iki anlamda da yorumlanmaya açık olduğuna, Fuzûlî'nin aşağıdaki beytinde geçen “yâr” kavramının hem İlahî hem de mecazî sevgili olarak algılanabilir olması uygun bir örnektir:

Gamun pinhân tutardım ben dediler yâre kıl rûşen
Desem ol bi-vefâ bilmen inanır mı inanmaz mı
(Akyüz vd., 2000:260; G. 264/3)

Fuzûlî bu beyitte, aşk gamını gizli tuttuğunu, “aşkını görünür hâle getir” şeklindeki tavsiyeler karşısında ise sevgilinin kendisine inanıp inanmayacağı konusunda tereddüt taşıdığını dile getirmektedir. Beyitten çıkan ilk anlama göre; Fuzûlî'nin gönlünde bir aşk gamı varsa ve sevgili bundan haberdâr değilse, bu aşkın pek makbul olmadığı ve şairin aşkının istenen seviyede olmadığı sonucuna varılır. Bahsedilen aşk gamı gizli tutulabildiğine göre, Fuzûlî'nin gönlü yanmayan bir gönüldür ve aşkı ateşsiz, dumansızdır. Oysa gerçek aşkın gizlenebilmesi mümkün değildir ve âşık, aşkından dolayı devamlı âh çekip gözyaşı dökmek suretiyle, istemese de kendisini ele verir. Her ne kadar âşığın aşkını izhar etmesi makbul bir davranış değilse de, âşıktaki kamil bir aşk hâli varsa, başta sevgili olmak üzere bütün halk âşığın bu hâliyle ister istemez haberdâr olacaktır. Dışardan gözlemlemek suretiyle Fuzûlî'de aşka dair herhangi bir emare bulunmadığından olacak ki halk, onun aşkının noksanlığına işaretlerle “aşkını rûşen kıl” telkininde bulunuyor. Fuzûlî'deki aşkın yetersiz

olmasından dolayı yapılan bu tavsiye aslında, *sevgiliye beslediğin aşkı alevlendir, aşkın şiddetini artır* anlamına gelir. Aşkın artması, şiddetlenmesi ve yanı sıra aşk ateşinin âşığın gönlünü rüşen edecek kadar alevlenmesi ise ancak sevgilinin cefasına daha fazla uğramakla mümkündür. Beyitte Fuzûlî, hem sevgilinin vefasızlığından yakınıyor, hem de aşkın hâl ile ifâde etmek yerine kâl ile anlatmayı yeğliyor. Oysa hem sevgili karşısında âşık söz söylemeye mecal bulamadığı için, hem de aşkın kemâl mertebesinde artık söylenecek söz kalmadığı için aşk, söz ile anlatılabilecek bir durum değildir. Aşkın gizli tutmayı bu aşkı hâl ile değil kal ile izhar etmeye kalkışan bir âşiğe sevgili elbette iltifat etmeyecektir. Sevgilinin istignasını “bi-vefa” olarak nitelendiren Fuzûlî, aslında gönlündeki aşkın yetersizliğini vurgulamaktadır.

Beşerî anlamıyla yorumlanan beyti tasavvufî bakış açısıyla yorumladığımızda bundan daha başka bir anlam ortaya çıkmaktadır. Aslında Fuzûlî, aşkın pinhan tutsa bile Allâh bunu bilir; çünkü Allâh’ın isimlerinden birisi de Habîr’dir ve her şeyden haberdârdır. Bu durumda aşkın gizli tutuluyor olması, aşkın Allâh’tan değil insanlardan gizlenmesi ve gerçek sevgili olan Allâh’la araya başka bir şeyi koymama çabası olarak düşünülebilir. Fuzûlî’nin sevgili (Allâh) için söylemiş olduğu *bi-vefa* sıfatı için de tasavvufî açıdan bir yorum getirmek mümkündür. Allâh hiçbir kayıt ile bağlı olmadığı, âlemlerden müstağni ve müberrâ olduğu için “bî-vefa”dır. Âşıklarına karşı lakayddır, onlara istigna yüzünü gösterir, cevr u cefa eder, naz yüzünü gösterir. İstigna, cevr ve naz, vahdetin kesret hâlindeki tecellileridir. Asıl vefa insandan beklenir, yani insanın Elest Meclisi’ndeki ahbine sadık kalması istenir. İnsan bu kesret âleminde vahdeti bulacak, mecazda kalmayıp hakikate koşacaktır ve bu da onun imtihanı olacaktır. Kaldı ki bu imtihan sürecinde “mihnet” gibi görünen istigna ve vefasızlık, âşığı daha çok âşık etmek, onu kemâle erdirmek suretiyle vuslatı çabuklaştıran birer nimettir. (Bkz: Yurtgezen, 2017)

Fuzûlî’nin yukarıdaki beytini beşerî ve tasavvufî açılardan açıkladıktan sonra, onun tasavvuf karşısındaki duruşuna da değinmek gerekir. Fuzûlî hiçbir zaman tam bir mutasavvıf olmamıştır. Ortaya koyduğu eserlerde her ne kadar tasavvufun etkisi çok önemli bir yer tutsa da bu yer, tasavvuf öğelerinden yararlanmanın ötesine geçmemiştir. “Fuzûlî’nin şiirlerinde tasavvufun önemli bir yeri ve etkisi vardır. Ne var ki o, her şeyden önce bir sanatkârdır. Tasavvuf onun için bir gaye değil bir vasıttır. Fuzûlî bedeni hazların üstüne çıkartarak ulvileştirdiği aşkın tasavvufun mecazları ile yoğurmuştur. Onun şiirlerinin başlıca unsurları olan aşkın acılarına tahammül, elem çekmek, halkın ayıplamasına (melamet), başkalarının (ağyar) cefasına katlanmak, sabır, alçakgönüllülük, bütün bunlar tasavvufun da dayandığı esaslardır (Mazıoğlu, 1986: 23).”

Tasavvuf düşüncesinin Fuzûlî’nin şiirinin ana eksenini oluşturmadığı fikrini, sevgili kavramını işlediği kimi beyitlerde açık bir şekilde görmek mümkündür. Zira öyle beyitleri vardır ki orada ele alınan sevgiliyi tasavvuf ölçülerine göre değerlendirmek mümkün değildir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde la’l küpeli bir güzelin söz konusu edildiği ve bu küpenin titreşmesiyle âşıkların kanlı yüreklerinin de titrediği, ikinci beyitte de sevgilinin gittikçe büyüdüğü ve serpilip olgunlaştığı gibi düşüncelere yer

verilmiştir. Buna benzer beyitlerin tasavvufî bağlamda değerlendirilmesi manayı zorlamak olacaktır:

Fuzûlî reşkten titrer dil-i pür-hûnu 'uşşâkın
Benâgûşunda yârin her zaman kim lâ'l-i nâb oynar
(Akyüz vd., 2000:165; G. 70/8)

'Aşkını âsân görüp oldum esîri tıfl iken
Bilmedim geldikçe bir âşûb-i devrân olduğun
(Akyüz vd., 2000:239; G. 222/6)

Fuzûlî, sevgili kavramını hangi bağlamda ele almış olursa olsun, bu durum onun şairliğine ve tasavvufî şiirlerinin de var olduğu gerçekliğine halel getirmez. Fuzûlî'nin, bazı şiirlerinde mecazî sevgiliyi kastetmiş olduğunu var saysak bile sufilere, "Mecaz, hakikatın köprüsüdür" şeklindeki veciz söyleyişi durumu açıklamaya kafi gelir. Nitekim Gölpınarlı, Fuzûlî'de hem tasavvufî, hem de beşerî aşkın bulunduğunu, "... Bu gayr-i tabii sevgisinden başka onda kız ve kadın aşkı, tabii aşk da vardır. Zaten bu Yunani aşkta hiçbir vakit ahlak hududunu aştığına kani değiliz (Gölpınarlı, 1985: 67)." şeklinde dile getirmiştir.

İzahına çalıştığımız konu, yani bir şairin gerçekte neyi kastetmiş olduğu, net ölçülerle ifâdesi mümkün olmayan bir konudur. Divan şiirlerini her ne kadar oturmuş olan gelenek çerçevesinde yorumlama salahiyetimiz olsa da, bir beyitte şairin gerçekte neyi kastettiğini beyte bakıp tam olarak anlamak mümkün değildir. Bu yüzdendir ki, "Mana şairin kalbindedir." şeklindeki veciz ifâdeyi unutmamak gerekir.

2. FUZÛLÎ DİVAN'INDA SEVGİLİDEN ŞİKÂYET

Fuzûlî'nin, sevgili başta olmak üzere muhtelif konulardaki şikâyetlerinin asıl sebeplerini tespit etmek hayli güç olsa da, bu konuda eserlerini ölçü almak durumundayız. Bunu yaparken Fuzûlî'nin bağlı bulunduğu edebî geleneğin eğilimlerini ve yaşam çevresinin bireyin kişiliği üzerindeki sosyo-psikolojik etkilerini de göz önünde bulundurmak gerektiğini bir kez daha vurgulamak gerekir. Nitekim, Ali Nihad Tarlan, bir sanatkârın kişiliğinin ortaya konmasındaki zorlukları, "Herhangi bir sanatkarın hayat ve şahsiyetine dair ma'lumat edinmek için, onun eserine müracaat etmek en doğru yol ise de bu yol, bizim Divan edebiyatımızda biraz tehlikeli olsa gerektir. Samimiyeti birçok an'ane ve zaruretlere feda eden bu edebiyatta şairlerin şahsiyetine nüfuz edebilmek pek güçtür ... (Tarlan, 1964: 46)" şeklinde belirtir.

İnsanın içerisinde yaşamış olduğu coğrafi ortam ve bu ortamın kolektif kültürü kişi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Fuzûlî, hayatı boyunca İslâm coğrafyasının önemli bir parçası olan Bağdat, Necef ve Kerbelâ'da yaşamış ve bu bölgenin dışına hiçbir zaman çıkmamıştır. Fuzûlî'nin bütün hayatı boyunca yaşamış olduğu bölgenin ve bu bölgeye hâkim olan kültürel, tarihî (İslâm tarihinin en feci hadiselerinden biri olan Kerbela hadisesi ve Hz. Hasan ile Hüseyin'in şehit edilmeleri) ve anevî unsurların ondaki şikâyet duygusunu tetiklemiş olabileceğini hatırlamak gerekir. "Onun ruhu, içinde doğup büyüdüğü fizik ve mistik iklim: hüznün ve merarete, inzivaya, aşırı hisliliğe çok müsaitti. Bu mizaç ve içtimai çevre tazyikiyledir ki: Fuzûlî,

hâlimden gayri memnun, şikâyetçi, içine kapanmış, biraz müvesvis, çok içli bir insan olmuş ve fakat neticede bir cankurtaran simidi gibi aşka yapışmış, hayat denizinin dalgaları arasında bu beşeri-ilahî aşk onun ebediliğini sağlamıştır (Karahana, 1989: 185).”

Fuzûlî'nin şikâyet ettiği konuların başında, çalışmamızın da esasını teşkil eden, sevgiliden şikâyet gelmektedir. Şairimizin şikâyet ettiği konular tabii ki bununla sınırlı değildir. Fuzûlî yeri geldikçe aşktan, gönülden, rakipten, zahitten, ıstıraptan, masivadan, dünyadan ve halktan ... şikâyet eder. Hatta *Fuzûlî Divanı*'nı tararken saki ve şaraptan şikâyet ettiği beyitlere bile rastlamak mümkündür.

Aşağıya alınan gazel, Fuzûlî'nin şikâyet ettiği konuların genel bir listesi niteliğinde olması açısından dikkat çekicidir. Fuzûlî bu gazelinde ayrı ayrı felek, sevgili, talih, felaketler, düşman, aşk, akıl gibi birçok unsurdan duyduğu şikâyetleri dile getirmiştir. Gazelde çok muzdarip bir ruh hâli ortaya koyan şaire neden *ıstırap şairi* dendiğinin yanı sıra onun devamlı surette bir tazallum-ı hâl ve şikâyet duygusu içinde olduğunu da gözlemek mümkündür:

GAZEL (*Akyüz vd, 2000:243; G. 232*)

Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn
Derd çok hem-derd yok düşmen kavî tâlî' zebûn

Dostun pervasızlığı, feleğin merhametsizliği, dünyada huzur ve sükunun olmaması, derdin çokluğu, dertleşecek kimsenin olmayışı, düşmanın güçlü oluşu ve talihin zayıf olmasından şikâyet ediliyor.

Sâye-i ümmîd zâ'il âftâb-i şevk germ
Rûtbe-i idbâr âlî pâye-i tedbîr dîn

Ümidin gölgesinin tükenmesi ve şevk güneşinin sıcak olmasının yanında talihsizliğin üst derecede olması ve bunlar karşısında tedbir almayı sağlayacak yöntemlerin çok az olmasından şikâyet ediliyor.

'Akl dîn-himmet sadâ-yı ta'ne yer yerden bülend
Baht kem-şefkat belâ-yı 'aşk gün günden füzûn

Aklın yardımının en alt seviyede olması, halkın ayıplama seslerinin gitgide yükselmesi, bahtın şefkatinin azlığı ve aşk belalarının günden güne artmasından şikâyet ediliyor.

Ben garîb ü râh-i mülk-i vasl pür teşvîş u mekr
Ben harîf-i sâde-levh u dehr pür nakş-ı füsûn

Karmakarışık ve hileli olan aşk yolunda garip olmak ve sıradan bir insan olarak; cezbedici, hileli bir büyü içindeki dünyada bulunmaktan şikâyet ediliyor.

Her sehî-kad cilvesi bir seyl-i tûfan-ı belâ
Her hilâl-ebrû kaşı bir ser-hat-i meşk-i cünûn

Sevgilinin servi boyunun âşıklar için adeta bela tufanından bir sel olması ile yine sevgilinin hilal şeklindeki kaşlarının onların divaneliklerine yol açmasından şikâyet ediliyor.

Yelde berg-i lâle tek temkîn-i dâniş bî-sebât
Suda 'aks-i serv tek te'sîr-i devlet vâj-gûn

İlmi hükümlerin, rüzgarda savrulan lale yaprağı misali devamlı surette değişkenlik göstermesinden ve devletin (bahtın), insanı servi ağacının suda ters duran yansıması gibi ters yüz etmesinden şikâyet ediliyor.

Ser-had-i matlûba pür-mihnet târik-i imtihân
Menzîl-i maksûda pür âsib râh-ı 'azmun

Bir şeye talip olan için imtihan yolunun zorluklarla dolu olması ve maksat menzilinün türlü musibetlerle dolu olmasından şikâyet ediliyor.

Şâhid-i maksad nevâ-yi çeng tek perde-nişîn
Sâgar-i işret habâb-i sâf-i sahbâ tek nigûn

Vuslatı arzulanan sevgiliye kavuşmanın çengte perde arkasında bulunan nağmeyi yakalamak kadar zor oluşundan ve zevk u safa tahsil edilecek kadehin kadehte bulunan hava kabarcığı gibi ters olmasından şikâyet ediliyor.

Tefrika hâsıl tarîk-i mülk-i cem'iyet mahûf
Âh bilmen neyleyem yok bir muvâfık reh-nümûn

Ayrılık belasından ve vahdete ulaşma yolunda rehberlik edecek bir kimsenin bulunmayışından şikâyet ediliyor.

Çehre-i zerdin Fuzûlînin tutuptur eşk-i âl
Gör ana ne rengler geçmiş sipihr-i nilgûn

Fuzûlî, gazelin bu son beytinde aşkın verdiği hâllerden ve felekten şikâyette bulunurken yüzünün sarardığını, kanlı yaşlar döktüğünü ve feleğin kendisine türlü hileler yaptığını belirterek şikâyetlerini dile getiriyor.

Fuzûlî'nin şiirleri anlam özellikleri yönünden incelendiğinde, şairin ruh dünyasının şikâyet ve teslimiyet kutupları arasında sıçramalar gösterdiği gözlemlenir. Fuzûlî'deki bu tezatın sebepleri arasında, onun karakter özellikleri önemli bir yer tutar. Ayrıca Fuzûlî'nin içinde biriktirdiği arzularının realitede karşılık bulamamış olması da bu ikilemi yaşamasında önemli bir role sahiptir. Fakat Fuzûlî'nin bu iki ruh hâli arasında gidip gelmesini sadece bu faktörlere bağlamak Abdülkadir Karahan'a göre aceleciliktir:

"Bu bakımdan şairin taliinden, mihnetlerden, yalnızlıktan, hicrandan ... şikâyetini de hemen her zaman mutlaka bahtsızlığına, hakir görüldüğüne, hiç kadri bilinmediğine ve çok meşakkat çektiğine, daimi uzletine, mehcür kaldığına yüklemek acelecilik olacaktır (Karahan, 1989: 181)." Fuzûlî'deki bu ikilemin en önemli

sebepleri arasında, şüphesiz Divan edebiyatı geleneği ve bu geleneğin neredeyse farz hükmündeki zeka ve sanat oyunlarının etkilerini de saymak gerekir.

Şu hususun da altını çizmek gerekir ki, Fuzûlî'yi, olaylar karşısında zayıf, hemence bitkin ve bitab düşen, en ufak bir çıkmazda şikâyete yönelen bir mizaç olarak tasavvur etmek sağlıklı bir değerlendirme değildir. Ondaki şikâyet ve yakınma kadar, İslâmî tefekküre bağlı olarak sabır ve tevekkül de yerini bulmuş, içinde yetişmiş olduğu İslâm toplumunun bir ferdi olarak İslâmî ve tasavvufî teamüllere sıkı bir şekilde bağlıdır. "... onun ilhamının nescinde, yaratılışının hususiliğinde ve gördüğü haksızlıklarla uğradığı belalar sonunda kendinde hasıl olan kanaatte, tahammülün güzelliği esaslı bir tem rolünü muhafaza etmektedir. Mistik şark âleminin sabır, tevekkül, feragat gibi mefhumlarına Fuzûlî'nin şiirleri en güzel örneklerden biri olmuştur (Karahan, 1989: 177)."

Divan'ına bakıldığında, Fuzûlî'nin sevgiliden yaptığı şikâyetlerin en önemli sebeplerinden birisinin sevgilinin aşkından dolayı uğradığı gam ve ıstırap olduğu görülecektir. "... Fakat ıstırapta kendisini nasıl verir, nasıl sadece kendisini onda bulur, nasıl kuvvetle şikâyet eder. Divan'ında satırların arasında her lahza bir çeşit laokon gibi çığlıkla açılmış ağızını ve gerilmiş adalelerini görmemek kabil değildir (Tanpınar, 2000: 152)." Bir ıstırap şairi olarak Fuzûlî'de bunu her an görmek mümkündür. Örneğin Fuzûlî, sevgiliye karşı niçin bu kadar şikâyette bulunduğunu aşağıdaki tek beyitte bile özetler gibidir:

Etmeseydi sitem-i yâr Fuzûlî beni zâr
Bunca feryâd çekip âh ü figân etmez idim
(Akyüz vd., 2000:226; G. 196/7)

Çalışmanın buraya kadar olan kısmında Fuzûlî'yi şikâyet duygusuna yönelten etkenler, şiirlerinde geçen sevgili kavramının, tasavvufî veya beşerî, hangi algı üzerinden değerlendirilebileceği ve sevgili kavramının Fuzûlî'nin şiirlerinde ne şekilde ele alındığı gibi konular üzerinde duruldu. Bundan sonraki kısımda da şairin *Divan*'ından *sevgiliden şikâyet* olarak değerlendirilebilecek beyitler ele alınacaktır. Söz konusu beyitlerdeki şikâyet unsurunu değerlendirirken bu şikâyetin gerçek veya zahirî bir şikâyet olup olmadığı da değerlendirilecek, bu amaçla beytin ilk görünen anlamının altında yatan asıl manalara değinilerek Fuzûlî'nin gerçek anlamda sevgiliden şikâyet etmesinin mümkün olmadığı ve bunların çoğunlukla zahirî şikâyetler olduğu vurgulanacaktır. Bu vesileyle, şairimizin söz ve zeka oyunlarında ne derece başarılı olduğu da ortaya konmuş olacaktır.

Tâ giriftârinam âzâd olabilmen gamdan
Hiç kim olmasın ey serv giriftâr sana
(Akyüz vd., 2000:140; G. 20/8)

Fuzûlî, sevgiliye tutkun olduğu sürece gamdan kurtulmasının mümkün olamayacağından şikâyetçidir. Başkalarının da sevgiliye âşık olabileceği ihtimalini de düşünerek hiç kimsenin kendisi gibi aşk gamına tutulup muzdarip olmamasını arzu etmektedir.

Fuzûlî'nin şikâyet eder gibi anlattığı aşk gamı, aslında âşığın kurtulmak istemeyeceği bir düşkünlüktür. Kendisinden başka kimsenin, yani rakiplerin de sevgiliye tutulmamasını istemesi de olağan bir durumdur ki hiçbir âşık sevgiliyi başkasıyla düşünmek istemez. Şair, aslında görünüşte şikâyet eder gibi görüldüğü durumun devam etmesini arzulamaktadır.

Beni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
Felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı
(Akyüz vd., 2000:259; G. 264/1)

Beytin zahirinde Divan edebiyatının aşk, âşık ve mâşuk telakkisine uygun bir tablo içinde Fuzûlî'nin mübalağalı tarzdaki şikâyeti dile getirilmektedir. Sevgilinin ettiği eza ve cefalar âşığı canından bezdirmiş, aşk ateşiyle yanan gönlünün şikâyetini yansıtan âhları gökleri tutuşturmuş, üstelik sevgili yaptığı bunca cefadan dolayı bir türlü usanmamakta, âşığına merhamet göstermemektedir.

Beytin tasavvufî manasına bakıldığında zahirî olandan farklı bir tablo ortaya çıkar. Tasavvuf telakkisine göre âşığın, yani sâlikin gerçek muradı ölmek, daha doğrusu ölmeden önce ölecek asıl sevgili olan Allâh'a kavuşmaktır. Âşık bu amaçla devamlı surette zikretmekte fakat bir türlü muradına nail olamamaktadır. Âhların yahut zikrin gökleri tutuşturmasına rağmen emel mumunun yanmıyor oluşu, âşığın gönlündeki aşkın yetersizliğinden ya da gönlün masivadan tamamen arınmamış olmasından ileri gelmektedir. Netice itibariyle Fuzûlî, aslında sevgiliden değil, gönlündeki ateşsizlikten, daha doğrusu kendi durumundan şikâyet etmektedir.

Geh nâz ü geh kirişme vü geh işvedir işin
Cânın sevenler olmasa yağ âşnâ sana
(Akyüz vd., 2000:138; G. 17/2)

Naz, işve ve kirişme sevgilinin en önemli özelliklerindedir. Sevgilinin kendisine reva gördüğü bu muameleleri ağır gören Fuzûlî, *canını seven seni sevmesin* diyerek, sevgilinin kötü muamelesi karşısındaki yakınısını dile getiriyor. Diğer manaya göre Fuzûlî, dünyaya karşı meyilli olanların aşk yoluna girmemeleri gerektiğini belirtmektedir. Zira can, tasavvufta maddiyattır, masivadır. Seyr u sülukta terakki etmek isteyenin candan yani masivadan kurtulmasını sağlayacak olan sebeplerden şikâyet değil memnuniyet duymak gerekir.

Bana zulm-i sarîh ol kâfir eyler kimse men' etmez
Fuzûlî küfr ola mı ger desem yoktur müselmânlığ
(Akyüz vd., 2000:201; G. 146/5)

Fuzûlî, ettiği zulümden dolayı kâfir olarak nitelendirdiği sevgiliden ve açıkça yapılan bu zulme ses çıkarmayan halktan şikâyetini dile getirmiştir. Yapılan zulme kayıtsız kalan halkı tekfir etme eğiliminde olan şair, Müslümanlığın kalmadığı gibi bir çıkarımda da bulunarak şikâyetini ileri bir boyuta taşımaktadır.

Divan edebiyatında âşık-sevgili tiplerinin arasındaki ilişkinin niteliğine bakıldığında, sevgilinin âşığına dikkate alarak zulmetmesi bile bir lütuf olarak kabul edilir, yeter ki sevgili bu zulüm ve cefayı terk etmesin, ilgisiz kalarak tegafül yüzünü

göstermesin. Bu çerçeveden bakıldığında ne sevgilinin zulmü, ne de çevredekilerin buna lakayd kalması şikâyet konusu değildir.

Andanam rüsvâ ki seyl-âb-i sirişkim çâk eder
Zahm-i tiğın kanı giydirdikçe pirâhen bana
(Akyüz vd., 2000:136; G. 11/3)

Âşık açısından acıklı bir manzaranın tasvir edildiği beyitte, sevgilinin kılıca benzeyen bakışları âşığın vücudunda onulmaz yaralar açmakta, bu yaralardan boşanan kanlar bedenini adeta bir gömlek gibi sarmalamaktadır. Bu cefadan duyduğu acıyla âşığın sele dönen gözyaşları vücuttaki kanın üzerinden akıp iz bırakmakta, üstelik bu hâl mütemediyen tekrarlanmaktadır. Sevgilinin kılıç gibi keskin olan bakışı, saklamaya meydan bırakmayacak şekilde âşığı halka rüsva ettiğinden, bu durumdan şikâyet edilmiştir.

Beyte tasavvufi zaviyeden bakıldığında buradaki şikâyetin zahirî nitelik taşıdığı anlaşılır. Âşığın durmadan akıttığı kan ve gözyaşı maddedir, masivadır. Allâh'a ulaşmak için masivadan sıyrılmak elzemdir. Sevgilinin kılıç gibi bakışları âşığın kanını akıtarak onu maddeden temizlemektedir.

Teklif-i cennet eyleme kûyunda gönlüme
Çün cennet ehlidir ne verirsen 'azâb ana
(Akyüz vd., 2000:134; G. 8/6)

Fuzûlî, sevgilinin yaptığı cennet teklifinden ötürü şikâyetçidir. Sevgilinin meskeni olan kûy-ı yâr âşık için zaten cennet hükmündedir. Aşığı olan Fuzûlî'ye cenneti teklif eden sevgili, âşığın aşk vadisindeki samimiyetinden ya şüphelidir veyahut bihaberdir, belki de onu sınamak istiyordur. Fakat Fuzûlî, "Ben senin diyarında olduğumu ve bu diyarın cennet olduğunun idrakindeyim. Gönlüm zaten cennet ehlidir, bu teklifi yaparak gönlüme eziyet etme." diyerek âşıklıktaki derecesini ortaya koyup sevgilinin bu teklifinden duyduğu kırgınlığı ortaya koyuyor. Gerçek anlamda sevgili Allâh, kûy-ı yâr ise cennettir. Fuzûlî, nefsin arzusu olan cenneti değil de Allâh'ın rızasını istediğini ifâde etmektedir.

Cefâ vü cevri ile kan oldu bağrım yâ Rab ol bed-hû
Niçin terk eylemez cevri u cefâsın bir kerem kılmaz
(Akyüz vd., 2000:184; G. 111/4)

Beyitte zalim şeklinde tavsif edilen mecazî sevgili, cevri ve cefa ettikçe âşığın bağı kan ve ıstırap içinde kalmaktadır. Âşık bu cefasından dolayı sevgiliyi mazlumların yegâne sığınağı olan Allâh'a şikâyet etmektedir. Beyte diğer bakış açısıyla bakıldığında yukarıdakinin tam aksi bir yoruma ulaşılır. Sevgilinin cevri ve cefa göstererek âşığın kanını akıtmasının istenen bir durum olduğu hatırlanacak olursa, şikâyete konu olan durumun bu olmadığı, sevgilinin kerem göstererek cevri artırmasının istendiği, böylelikle madde olan candan kendisini arındırarak gerçek sevgiliye kavuşmayı dilediği ortaya çıkar.

Şu'le-i şem'-i ruhun ağyâra bezm-efrûz olur
Âh kim yetgeç bana bir berk-i 'âlem-sûz olur
(Akyüz vd., 2000:177; G. 97/1)

Fuzûlî, sevgilinin başkalarına lütf göstererek kendisine kayıtsız kalmasından dolayı âh edip şikâyet ediyor. Sevgili, rakiplerin meclisini varlığıyla aydınlattığı için kıskançlıktan âşğın çektiği âhların sıcaklığı âlemi yakacak dereceye varıyor. Diğer manasıyla bakıldığında beyitteki şikâyet unsuru ortadan kalkmaktadır. Çünkü âşık, sevgili tarafından türlü cefalarla sınanır, âşık da bu cefalara karşı şikâyet değil sabır gösterir. Eziyetlere tahammül ettiği ölçüde âşğın değeri artacaktır. Cefa maşuka, vefa da âşğa münhasırdır.

Gayr çeşminden bulur her dem niğâh-i merhamet
Ben ne kıldım kim nasîbim nâvek-i dil-dûz olur
(Akyüz vd., 2000:177; G. 97/2)

Sevgili, ağyara merhamet, âşğa ise gönül delici bakışıyla muamele edince, bu durum âşık açısından yakınma konusu oluyor. Âşık, payına düşen bu nasibe şaşırması olacak ki “Ben ne kıldım kim” ifâdesini kullanmıştır. Beytin diğer anlamına bakıldığında Fuzûlî'nin şikâyet değil, şükür içinde olduğu görülür. Fuzûlî, mana ehli olan âşıkları diğer insanlardan ayırmaktadır. Diğerleri, kainatın mana ve hakikatini aramadıkları için rahattırlar. Fakat âşıklar manayı aradıklarından o manaya ulaşana dek ıstırap içinde kıvrınacaklardır. Bu ıstırap aşk yüzündendir. Âşıklar da zaten bunu dilerler. Bu yüzden buna şikâyet değil, ancak ve ancak sabrederler.

Fuzûlî hasteye düşmen söziyle dost cevri eyler
Zihî sâde mu'arız kavli buhtân olduğun bilmez
(Akyüz vd., 2000:187; G. 116/7)

Divan şiiri ile ilgili telakkide sevgilinin âşğa devamlı olarak zulmettiği, başkalarına da ilgi ve şefkat gösterdiği şeklindeki algının varlığından daha önce bahsedilmişti. Buna sevgilinin, aşk derdiyle bitap ve hasta olan âşğına rakip, ağyar veya muarızların iftiralarına inanarak cevri artırması şeklindeki kabulün varlığını da eklemek gerekir. Bu beyitte de âşık tam olarak böyle bir durumdan şikâyet etmektedir.

Diğer anlamıyla bakıldığında, iftira atarak sevgilinin âşğa cevri artırdığı için muarız aslında iyi bir şey yapmıştır; çünkü sevgilinin cevriye uğramak istenen bir durumdur. Fuzûlî, beyitte bir kelime oyunu yaparak aslında memnun olduğu bir durumdan yakınıyormuş gibi görünür. İkinci mısradaki “Zihî” kelimesi “şu, bu” anlamının yanında Farsçada “Ne güzel, Ne iyi, Aferin” gibi anlamlara da gelir. Bu anlamıyla bakıldığında şair, “sevgili düşman sözüne inanarak cevri ediyor, ne mutlu ki düşman sözünün iftira olduğunu bilmiyor.” şeklinde bir anlama ulaşılmış olur. Yani Fuzûlî, düşman iftirasıyla hareket etse de sevgilinin kendisine zulmetmesinden dolayı memnundur.

Beyitteki diğer zeka oyunu da “sâde” kelimesiyle yapılmıştır. Mecazî sevgili başkalarının sözlerine kandığı için safdil anlamında sâde ifadesiyle nitelendirilmiştir.

Öte yandan hakiki sevgili olan Allâh da her türlü noksanlıktan münezzehtir olduğu için sâde olarak ifade ediliyor. (Bkz: Tarlan, 2000: 298).

Men-i dervîşe il hem cevır eder sen cevır kıldıkça
Kim eyler zulm men'in pâdşâhım sen revâ görgeç
(Akyüz vd., 2000:156; G. 52/6)

Padişah olarak kabul edilen sevgili âşığa cevredince bu sefer halk da zulmetmeye başlıyor. Bir yerde zulmü yasaklayacak olan ancak padişahdır. Padişahın kendisi zulmü ona reva görünce bu zulmü yasaklayacak başka kimse kalmaz. Fuzûlî bu durumdan şikâyetçidir. Dünya hayatında çekilen zulüm, cefa ve eziyetlerin âşğın gönlünü geçici olan dünya hayatından çekip onu kemâle ulaştırdığı düşünülünce, söz konusu zulmün âşık için nimet mesabesinde olduğu ortaya çıkar.

Ey demâdem reşk tîğiyle benim kanım döküp
Mey içip ağyâr ile seyr-i gülsitân eyleyen
(Akyüz vd., 2000:238; G. 221/3)

Bu beyitte Fuzûlî'nin yakınmasına sebep olan durum, sevgilinin sürekli şarap içip, başkalarıyla (ağyar, rakip) gül bahçelerinde gezip tozmasıdır. Fuzûlî, bu durumun verdiği kıskançlığı kendisinin kanını döken bir kılıca benzeterek şikâyet etmektedir. Diğer manaya bakıldığında, sevgilinin âşğını kıskançlıkla sınıadığı ve kanının dökülmesini sağlayarak onu maddeden arındırdığı ortaya çıkar.

Çâre umdum la'l-i şîrininden eşk-i telhime
Telh güftâr ile aldın cân-ı şîrinim benim
(Akyüz vd., 2000:231; G. 206/5)

Şair, sevgiliden beklediği iyiliği, jesti göremediği için şikâyet ediyor. Âşğın beklentisi, sevgilinin tatlı dudağının acı gözyaşına tesir etmesidir; fakat bu gerçekleşmiyor ve tatlı dudaktan acı söz (ta'n) çıkararak onun tatlı canına kast ediliyor. Fuzûlî'yi sevgili karşısında şikâyetçi kılan, beklentisinin tam tersi bir yönde vücut bulmasıdır. Hakikatte ise sevgili, âşğına sürekli cefada bulunarak acı söz söyler, bunun sebebi âşğın olgunlaştırmaktır. Böylece sevgili, âşğını kendisine yaklaştırmış olur.

Bildi tamâm-i âlem kim derd-mend-i aşkem
Yâ Rab henüz hâlim bilmez mi ola yârim
(Akyüz vd., 2000:224; G. 192/3)

Fuzûlî, bütün âlemin kendisinin ne kadar dertli olduğunun farkında olmasına rağmen sevgilinin hâlâ kendisinin bu durumundan habersiz olması karşısında şikâyette bulunuyor. Bütün âlem bundan haberdârdır, fakat sevgili haberdâr değildir, deniyor. O hâlde sevgilinin âlem dışı bir varlık olduğu hatıra gelir. Beyitte "Tamâm-ı âlem" olarak kastedilen dünyanın, madde âlemi olduğu göz önüne alınırsa, sevgilinin madde dışı bir varlık, yani Allâh olduğu anlaşılır. Bu durumda âşğın henüz olgunlaşmadığı, şikâyetin de sevgiliye değil, kendi durumuna karşı yapıldığı anlaşılır.

Düşdüm belâ-yı 'aşka hıred-mend-i 'asr iken
İl imdi benden alduğı pendî bana verür
(Akyüz vd., 2000:183; G. 109/2)

Fuzûlî, uğradığı aşk belasının kendisini düşürdüğü durumdan şikâyetçidir. Şair, mübalağalı bir üslupla, daha önce çok akıllı bir kimse olduğunu; fakat aşka düştükten sonra nasihatte bulunduğu kimselerin şimdi kendisine nasihat vermeye başladıklarını belirtiyor. Bunun sebebi, aşka düşen kişinin aşkın verdiği hâllerden ötürü normal akıl ölçülerinden çıkıp “mecnun” olmasıyla ilgilidir. Zira aşkın insana aklın kabul etmeyeceği şeyleri yaptırması bakımından âşıklık, delilik olarak görülür.

Diğer anlamıyla değerlendirildiğinde âşık, aşka düştükten sonra akıl melekesini kaybettiğini belirtmektedir. Allâh'a kavuşma yolunda merhaleleri kat etmek akıl değil gönül ile mümkün olacağından, beyitte nazara verildiği şekilde akıldan uzaklaşmış olmak, aslında sâlikin olmasını istediği bir hâldir.

'Aşk resmi ger budur müşkil yeter dermâna derd
Derd ehli bî-zebân bî-derdler mest-i gurûr
(Akyüz vd., 2000:176; G. 94/3)

Fuzûlî, aşkın dermansız bir dert olduğunu belirterek âşıkların bunca derde rağmen hiçbir şey söylememeleri ve sevgililerin ise bu duruma duyarsız kalıp tegafül göstermelerinden şikâyet ediyor. Diğer açıdan bakıldığında, dert ehlinin bi-zeban olmasının tasavvufî açıdan yüksek bir makam olduğu görülür. İzah edilmeye değer bir durum varsa, kal ile değil, hâl ile anlatılır. Âşıklar için “bi-zeban” denmesinin sebebi budur. (Bkz: Tarlan, 2005: 187-188)

Terâzû-yı 'iyâr-i mihnetem bâzar-ı 'aşk içre
Gözüm her dem dolup bin taşa her sâat değer başım
(Akyüz vd., 2000:224; G. 193/2)

“Aşk pazarında o kadar sıkıntı çektim ki bu konuda söz sahibiyim ve mihneti ancak ben tartarım.” ifâdeleriyle zahirî olarak çok dert çekmekten şikâyet eden Fuzûlî, aynı zamanda gizli bir övünme içindedir. Zira aşta eziyet çeken âşığın kıymeti artar.

Örneklerden de anlaşıldığı gibi, Fuzûlî'nin sevgiliden şikâyet eder gibi görüldüğü beyitlerin arka planına veya tasavvufî manalarına bakıldığında, çok az istisnası bulunmakla beraber, bunların zahirî şikâyetlerden ibaret oldukları görülmektedir. Fuzûlî'nin başta sevgili ve diğer aşk unsurları olmak üzere birçok konudan şikâyet eder gibi görünmesinin temel nedenlerinden birisinin şiirinin tesirini artırmak isteşişinden kaynaklandığı örneklerle ifâde edilmeye çalışıldı.

Öte yandan yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, Fuzûlî'nin sevgiliyi, zahirî bile olsa, devamlı surette şikâyet duygusu bağlamında işlediğini söylemek doğru değildir. Birçok beyitte Fuzûlî'nin, şikâyete değer bir durum bulunduğu hâlde, hakiki bir âşık olmanın gereği olarak bunu yapmadığını ve sadık bir âşık olarak sevgiliyi kendi nefesine tercih ettiğini görürüz. *Divan*'da aşağıdakine benzer beyitlere sık sık rastlanır:

Gamdan öldüm demedim hâl-i dil-i zâr sana
Ey gül-i tâze revâ görmedim âzâr sana
(Akyüz vd., 2000:140; G. 20/1)

Beyitte Fuzûlî, sevgilinin bütün eziyetlerine, merhametsizliğine, adaletsizliğine ve kendisini aşk gamından öldürecek seviyeye getirmiş olmasına rağmen ondan şikâyetçi olmayı aklından geçirmez; çünkü şikâyet ederse sevgili incinecektir. Böylece Fuzûlî, sevgilinin incinme ihtimal ve korkusu sebebiyle kötü durumunu şikâyet etmekten sakınır.

Divan edebiyatı, İslâmî düşünce sisteminden büyük oranda etkilenmiş bir edebiyattır. Bunun tabîî sonucu olarak, Divan edebiyatı kapsamında yer alan eserlerde işlenen konular, mazmunlar, mefhumlar ve hatta işleyiş tarzı bile İslâmî ölçülerle önemli oranda örtüşmektedir. Bu edebiyatta işlenen birçok seküler kavramda bile tasavvufî açıdan bir anlam bulunabilmektedir. Fuzûlî'nin *sevgili* ve bu kavram çevresinde çok sık işlediği *şikâyet* duygusunu da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Zamanının eğitim terbiyesi içerisinde birçok ilim alanında tahsil gören Fuzûlî, tasavvufî ilmi de tahsil ederek İslâmî anlayışın öngördüğü bütün parlak manaları öğrenmiş ve bu yolda mesafe kat etmiştir. İyi bir edebiyat sanatkârı olmasının ötesinde aynı zamanda bir İslâm âlimi olan Fuzûlî, belalar karşısında sabır ve şükür gibi erdemlerle hareket edilmesi gerektiğinin bilincindedir.

56

Fuzûlî'nin aşk ve bu çerçevede ele alınabilecek olan sevgili fenomenine gerçekte nasıl bir yaklaşım içinde olduğunu daha iyi anlamak için yine *Divan*'ında yer alan beyitlere bakmak gerekir. Çünkü Fuzûlî'nin sanatının en büyük unsuru ve ondaki lirizmin en büyük desteği aşktır. Onun anlayışında aşk, bütün dünyayı kaplamış bir keyfiyettir. Meydeki hararet, neydeki sada tesiri ondandır. Aşk bir Tanrı takdiridir. Âşık, ölse bile aşk yolundan çıkmaz. "... âşık türesini pervaneden öğrenmeli. Aşk derdinin dermanı yoktur, bu derdin en iyi devası, can vermektir. Can vermek de ancak Fuzûlî şanındandır (Gölpınarlı, 1985: 64)." Fuzûlî aşkın her hâlini sever, her ne sıkıntı verirse versin aşktan vazgeçmez. Aşktan kaynaklanan gam, Fuzûlî için azık hükmüne geçmiştir ve bu yüzden ancak aşk ile yaşar. Onun için bu derdin bitmesi asıl derttir, belki de helakine sebep olabilecek en büyük etkendir:

‘Aşk derdiyle hoşem el çek ‘ilâcımдан tabîb
Kılma dermân kim helâkim zehri dermânındadır
(Akyüz vd., 2000:172; G. 85/2)

Fuzûlî, bunca dert ve belasına rağmen aşkla bunca ülfet edip onu en yüce bir duygu olarak gördüğü ve en güzel şekilde dile getirdiği için kendini aşk timsali olan Mecnûn'dan daha büyük bir âşık olarak görmekte ve bunu övünülecek bir kabiliyet olarak düşünmektedir:

Bende Mecnûndan füzûn ‘âşıklık isti'dâdı var
‘Âşık-ı sâdık benem Mecnûnun ancak adı var
(Akyüz vd., 2000:167; G. 75/1)

Fuzûlî'ye göre aşk, hayatın gayesi, varlığın tek amacı ve hatta ölümden sonraki hayatın bile yegâne uğrağı ve durağıdır. Büyük şair ve âşık Fuzûlî, aşk tarikinden asla çıkmayacağını, hatta canı bedenini terk etse bile, bu yoldan ayrılmayacağını haykırır:

Ey Fuzûlî çıksa cân çıkman tarîk-i 'aşktan
Reh-güzâr-ı ehl-i 'aşk üzre kılın medfen bana
(*Akyüz vd., 2000:136; G. 12/7*)

Melamet, insanlar tarafından kınanmak demektir. Fuzûlî'ye göre âşık, aşkın verdiği hâller yüzünden insanlar tarafından daima kınanır. Bu kınanmayı ortadan kaldırmak yoluna gitmek ise Allâh'ın takdir ettiğini değiştirmeye çalışmak olacaktır ki bu da mümkün olamaz. Kısacası şair, aşk melametinin kendisine Tanrı yazgısı olduğunu söyler:

Ey ki ehl-i 'aşka söylersen melâmet terkin et
Söyle kim mümkün midir tağyîr-i takdîr-i Hudâ
(*Akyüz vd., 2000:131; G. 1/5*)

Bu beyitlerden de anlaşılacağı gibi aşk, Fuzûlî'de olmazsa olmaz bir teamüldür. Aşk, onun sanatının en önemli argümanı olması dışında, etrafında olup biten her şeye karşı bir refleks hâlini almıştır. Gerek tasavvufî olsun, gerek mecazî eğilimde olsun, aşkın verdiği ıstıraplardan memnuniyet hissi duymak Fuzûlî'deki başlıca özelliktir. Fuzûlî, bu ıstırapların bitmesi şöyle dursun, bu ıstırapların devamlı surette artmasını diler. Aşk ve sevgiliye ilişkin tutumlarında böylesine bir çizgiyi takip eden Fuzûlî'nin gerçek anlamda sevgiliden şikâyet etmesi düşünülemez.

SONUÇ

XVI. yüzyıl Divan edebiyatının önemli şahsiyetlerinden olan Fuzûlî'nin *Türkçe Divan'*ında sevgili kavramı ile ilgili beyitleri tararken önemli bazı çıkarımlara ulaşılmıştır. Bu çıkarımlar Fuzûlî'deki sevgili kavramının mahiyeti, ondan yapılan şikâyetler ve bu şikâyetlerin gerçek niteliğinin ne olduğu ekseninde gerçekleşmiştir.

Fuzûlî'nin, şiirlerinde bahsetmiş olduğu "sevgili" kavramının tasavvufî mi yoksa beşerî mi olduğu önemli bir konudur; çünkü bunun hangisi olduğunu tam olarak kestirmek her zaman mümkün olmamaktadır. İstisnaları bulunmakla beraber, Fuzûlî'nin kişiliği, sanatkârlığı ve dâhil olduğu edebî gelenekleri de göz önünde bulundurarak, Fuzûlî'deki sevgili kavramının, hem beşerî ve hem de tasavvufî ölçütlerden her ikisine de uygun düştüğüne hükmedebiliriz. Bu açıdan bakıldığında, Fuzûlî'nin şikâyet ediyormuş gibi görüldüğü beyitlerin çok büyük bir kısmının arka planında böyle bir durumun gerçekte var olmadığı anlaşılır. Gerçekte var olmayan şikâyetin ilk bakışta varmış gibi görünmesinin temel nedeni, Divan şiirinde beşerî ve tasavvufî kavramların ifade edildiği terminolojilerin aynı olması ve Fuzûlî'de şiirsellikten kaynaklı söz ve mana oyunlarının etkin bir şekilde kullanılmış olmasıdır.

Divan şiirinin yapısını iyice anlamadan, Fuzûlî'deki şikâyet kavramı ve buna bağlı olarak onun kişiliği hakkında çıkarımlarda bulunmak, bizi Fuzûlî'nin dalgalı, tereddütlü ve her yönüyle zıtlıklar içinde bulunan bir ruh hâline sahip olduğu sonucuna götürebilir. Nitekim Fuzûlî, bir taraftan içli yakınışlarda bulunurken, diğer

bir taraftan da kanaatkâr, mütevekkil ve sabır içinde bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden, Divan şiirine ait ifâde özelliklerini ve özellikle de Divan şiirini her anlamda kuşatan tasavvuf düşüncesini özümsemiş olmak önemlidir. Fuzûlî'nin şikâyetini tahlil ederken bunları bilmeden hareket etmek, şiirde ifâde edilmeye çalışılan düşüncenin tam aksine bir sonuca ulaşma riskini doğurur. Halbuki Divan şiirinin klasikleşmiş formel yapısı, şairlerin eserlerinde birçok sanatla hüner icra etmelerine imkân tanır. Divan şiirinde, çeşitli sanatların, kelimelerin ve mazmunların da etkisiyle söz oyunu en çok gazelde yapılır. Fuzûlî'nin gazelleri bu açıklamaya tam anlamıyla uymaktadır.

Fuzûlî'nin sevgili kavramını işlediği beyitlere, yukarıda bahsedilen altyapı ve derinlikte bakılmadığı takdirde, birçok yönüyle zıtlıklar içinde yaşayan bir kişilik karşımıza çıkar. Şairin devamlı olarak şikâyet ve teslimiyet kutuplarında gezinmesi bu yargıyı destekleyecek bir durumdur. Fuzûlî'deki bu paradoks, sadece sevgili bahsinde değil, bütün cepheleri için söz konusu edilebilir. Bir taraftan her zerresiyle İlahî takdire teslim olmuş bir mümin profili, bir taraftan da kuşkulu, vaveyla eden taşkın bir ruh hâli ortaya koyar. Bu duruma bakarak, şairdeki ideallerin, hayatın realiteleriyle çakışmasından doğan hayal kırıklığının şiirlerinin muhtevasına şikâyetçi bir üslupla yansıdığı gibi bir çıkarımda bulunabiliriz.

Son olarak söylenebilir ki, Fuzûlî'deki şikâyet cephesine bakarak onun her zaman asi ve isyankâr bir mizaçta olduğunu savunmak doğru değildir. *Divan*'ında zahirî nitelikli şikâyetlerin yanında gerçek nitelikli şikâyetler bulunsa bile, eserin tamamı dikkate alındığında bunların sayılarının sınırlı miktarda olduğu görülür. *Fuzûlî Divanı*'nda İslâmî inanç sistemine aykırı hiçbir şikâyetin bulunmaması, şairin bu bağlamda isyankâr ve şikâyetçi bir mizacın şairi olmadığını gösterir.

KAYNAKLAR

AKYÜZ, Kenan vd. (2000), *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınevi.

BANARLI, Nihad Sami (1987), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, İstanbul: MEB Yayınları.

GÖLPINARLI, Abdûlbaki (1945), *Dîvân Edebiyatı Beyânındadır*, İstanbul: Marmara Kitabevi.

GÖLPINARLI, Abdûlbaki (1985), *Fuzûlî Dîvânı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

GÜNGÖR, Şeyma (1997), "Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Çağın Sosyal Hayatı ve Manevî Özellikleri", *Türkiyat Mecmuası*, C.20, İ. Ü., İstanbul: Türkiyat Araştırmaları Enst. Yay., s. 255-272.

İSEN, Mustafa vd. (2009), *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, İstanbul: Grafiker Yayınları.

KARAHAN, Abdülkadir (1989), *Fuzûlî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KARAHAN, Abdülkadir (1998), *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İstanbul: MEB Yayınları.

MAZIOĞLU, Hasibe (1986), *Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

MERMER, Ahmet; **KESKİN**, Neslihan Koç (2005), *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

PALA, İskender (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınevi.

PALA, İskender (1999), *Âh Mine'l-Aşk*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2000), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

TARLAN, Ali Nihad (1964), *Şeyhi Divanı'nı Tetkik*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TARLAN, Ali Nihad (2005), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

İnternet Kaynakları:

ÖZDEMİR, Hikmet, "Tüm Zamanların Şairi: Fuzûlî", *Türkiye Dil ve Edebiyat Dergisi*, <http://www.tded.org.tr>, (Erişim Tarihi: 16.08.2017).

YURTGEZEN, Ali, "Fuzûlî'nin Musammat Gazelini Şerh Denemesi", gulbang.blogcu.com/fuzuli-nin-musammat-gazelini-serh-denemesi-4-ali-yurtgezen, (Erişim Tarihi: 04.11.2017).